

Educația și algoritmiile – încotro?

Câteva aspecte etice îngrijorătoare

Education and Algorithms – where to?

Some Ethical Issues of concern

Zeno GOZO^{1*},

² Tibiscus University, Timișoara, Romania

* Corespondență: zenogozo@yahoo.com

Rezumat: Școala și educația, în general, sunt în derută, rătăcite undeva între excesele și pervertirile democrației laissez-faire-ului cuplată cu filosofia *après nous le déluge* a consumerismului deșănțat. Astfel de manifestări sunt, dovezi indubitabile ale neoliberalismului. Marile noastre repere moral-axiologice, vocea autorității, respectul pentru specialist sau reverența în fața profesionistului s-au văzut date la o parte de suflul postmodern – filosofia „anything goes” – la care am aderat cu toții ca la o modă sau un trend universal. Din păcate însă, atare modă lasă dăre adânci în însăși evoluția noastră umană care se vede pusă în discuție de către cele mai recente dezvoltări, tendințe sau trenduri. Situația omului – ca încununare a evoluției –, deși exagerată prin antropocentrismul ei excesiv, se vede chestionată de evoluția actuală a mașinilor și calculatoarelor, mai rapide, mai eficiente și infinit mai nepretențioase. În rândurile de mai jos vrem să trecem în revistă măcar câteva aspecte din domeniul general al educației, înțeleasă ca influențare și manipulare, aspecte ce trimit, dacă mijim puțin ochii pentru a vedea dincolo de prezentul imediat, spre direcții îngrijorătoare atât din punct de vedere etic cât și dintr-o mai largă perspectivă antropologică sau ontologică. Se pare că omul ajunge să fie „crescut” sau „educat” pentru a „slugi” algoritmiile mașinii, fie aceasta un robot sau un calculator. Or, din punct de vedere etic, acest lucru trebuie să ne dea de gândit la modul cel mai serios cu putință. Din această perspectivă, articolul de față se vrea un semnal de alarmă care să invite măcar la câteva interogații și reflecții morale fundamentale vizavi de întrebarea „Ce trebuie să fac?”. Considerăm că etica, dată fiind misiunea ei orientativă și „privirea” sa teleologică, este în stare să ne ofere măcar câteva jaloane pentru a naviga prin hățișul posibilităților echivoce ale informaticii și internetului.

Cuvinte cheie: algoritmizare, etică, psihologic, nudge, antropologic.

Abstract: School and education in general are confused, lost somewhere between the excesses and perversions of laissez-faire democracy coupled with the *après nous le déluge* philosophy of libertine consumerism. Such manifestations are, unmistakable evidence of neoliberalism. Our great moral-axiological benchmarks, the voice of authority, respect for the specialist or reverence for the professional found

Citation: Gozo, Z. (2023). Educația și algoritmiile – încotro? Câteva aspecte etice îngrijorătoare. *Etică și Deontologie*. 3(1), 33-46
<https://doi.org/10.52744/RED.2023.01.04>

Publisher's Note: RED stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: © 2021 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

themselves set aside by the postmodern spirit – the "anything goes" philosophy – to which we all obey as a fashion or a universal trend. Unfortunately, such fashion leaves deep traces in our very human evolution which is called into question by the latest developments, tendencies or trends. The positioning of the human being – as the crown of evolution –, although exaggerated by its excessive anthropocentrism, is challenged by the current evolution of machines and computers – faster, more efficient and infinitely more unpretentious. In this paper we want to review at least some aspects of the general field of education, understood as influencing and manipulation, aspects that point, if we squint a little beyond the immediate present, to the worrying destinations, worrying both from an ethical point of view and from a broader anthropological or ontological perspective. It seems that the human being ends up being "raised" or "educated" to "serve" the algorithms of the machine, be it a robot or a computer. From an ethical point of view, this should give us something to think about in the most serious way possible. From this perspective, the present paper is meant to be an alarm that invites, at least, to some fundamental moral inquiries and reflections regarding the question: "What should I do?". We believe that ethics – given its orientative mission and its teleological "regard" – is able to offer us at least some markers to navigate through the thicket of equivocal possibilities of informatics and the Internet.

Keywords: Algorithmization, Ethics, Psychological, Nudge, Anthropological

1. Introducere

*We accept the reality of the world with we're presented.
It's as simple as that. (The Truman Show)*

Citind și recitind articole de specialitate (Rad & al., 2023, pp. 13-24; Kiss & Rad, 2023, pp. 25-42) în ce privește perfecționarea algoritmilor – ajunși un subiect cel puțin la fel de contemporan ca „aplicațiile” (*the Apps*) – constatăm că, dincolo de valoarea lor euristică pentru un viitor computerizat ca în „*The Circle*” și o societate supravegheată à la „*Nineteen Eighty-four*”, pot fi ridicate și anumite interogații etice. Nu vrem aici să discutăm științificitatea sau calitățile academice ale articolelor respective. Deși sunt atent documentate, cu baze serioase în cercetarea contemporană, cu bibliografii îngrijite și foarte la zi, ele permit, dacă punem temporar între paranteze toate acestea, o analiză etică mai mult sau mai puțin critică. Cu atare părere personală, nu facem decât să ne înscriem în trendul general al exprimării părerilor, validat de libertatea expresiei și a cuvântului, garantate în mod democratic. Fără să atacăm nivelul științific și fără să aducem vreo atingere trendului general al preocupării pentru algoritimizarea unor sectoare importante ale vieții umane, vrem totuși să aruncăm și o privire de direcție morală ce caută să vadă, măcar puțin, în viitor. Dată fiind astfel de orientare eminent etică, ne permitem să punem între paranteze fascinația pe care știința și promisiunile tehnologiei le pot exercita *prima facie*, căutând să vedem chestiuni ascunse după perdeaua obnubilatoare a acestei orbitoare fascinații; psihologia, ca și toate celelalte științe de altfel, nu are țeluri morale, ea nefiind o filosofie de viață, după cum ne arată și observația lui P. Watson în *The Age of Nothing* (Watson, 2016, p. 361). Din punct de vedere psihologic însă, ne permitem observația că fascinația cercetării, investiția de timp și energie, finanțe sau preocupare nemijlocită, iau ostatic cercetătorul involvat – arestându-l efectiv în propriul domeniu, indiferent care ar fi

acesta – fără să îi mai lase posibilitatea, libertatea sau chiar luxul unor improbabile și de multe ori imponderabile interogații etice.

Avem dreptul însă, ca oameni lucizi și cu matură judecată, la abordarea unor discuții etice sau analize axiologice ce lasă deoparte fascinația pentru *gadget*-uri și găselnițe tehnologice ce caută să ne aducă „mai binele” după ce ne-au răpit, dislocuit sau evacuat „binele” de care ne-am atașat. E îngrijorător să constați că până și „binele” a ajuns pe banca cea lungă și primitoare a lui „*planned obsolescence*” ce ne oferă noutățile „ultimului” și mai „noului” pe bandă rulantă. Împachetate de fiecare dată ca fiind un real progres față de trecut, acestea, la rândul său, este supus unui proces de erodare continuă pentru a lăsa loc prezentului edulcorat de mâine și strălucirii viitorului aflat imediat după colț. „Mai binele” de mâine, prezentat dimpreună cu „și mai binele” viitorului apropiat, au căpătat puteri magice cu ajutorul cărora corodează și anihilează tot ce este „bine”, tradițional, normal, obișnuit, stabil și/sau așezat, respectiv tot ce este considerat „bătrânesc”, inutil, desuet și caduc, și tocmai prin aceasta, deranjant, plicticos și „în plus”. Culmea este că după val-vârtejul tehnologiilor și *gadget*-urilor, supuse procesului de demodare irevocabilă, începem să vedem chiar și „întunericul de la capătul tunelului” unde se întrezărește omul însuși, respectiv antropologicul *per se*, prevăzut pentru epurările algoritmizate de *planned obsolescence*. Spectacolul este alarmant desigur, dar nu atât pentru avansul științific sau mirajul tehnologic pus în față, cât pentru noi înșine ca ființe umane care am fost crescuți în ideea că trebuie să lucrăm, să avem slujbe, o carieră eventual, o sursă de venit, pe lângă o serie de provocări și satisfacții profesionale. Dat fiind că am fost împinși în *persona* și identificarea cu aceasta, în asumarea până la confuzie de multe ori a rolului social, este de mirare cum de ni se propune să fim dislocuiți de către mașini, respectiv să ne „dez-identificăm” de identitatea noastră socio-profesională care ne dădea substanță și suport, stimă și respect de sine.

2. Analiza cercetării cognitive

Welcome my son, welcome to the machine

What did you dream?

It's alright we told you what to dream. (Waters, 1995)

Într-o astfel de direcție merg o serie de cercetări fundamentale de psihologie care, odată cu cognitivismul, au luat un avânt deosebit; ele se calează perfect, dacă ne uităm mai atent, pe *signatura* noului nostru mileniu. Actualmente calculatoarele încep să depășească mintea umană care, tocmai în virtutea ideii de bază a cognitivismului, a fost înțeleasă ca funcționând asemenea unui computer. Prin anii '60, când a apărut psihologia cognitivă, comparația cu mașina de calcul era forțată (date fiind calculatoarele vremii), dar între timp, calculatorul câștigă partide de șah cu campionul mondial, câștigă la Go, compune cantate *à la* Bach în serie sau conduce camioane sau

trenuri sau metrouri. Toate acestea se fac, desigur, spre binele nostru, pentru a ne ușura viața, pentru creșteri economice, pentru economii la energie ș.a.m.d. Singura noastră preocupare incontestabilă – dat fiind tot „binele” și „mai binele” ce ne înconjoară și începe să ne împresoare – este: unde rămân oamenii, respectiv ce vor face oamenii dacă mașinile vor face tot ceea ce făceam noi în mod tradițional? Iar acesta e doar aspectul fizic, profesional și poate social al problemei. Poate mai gravă și mai serioasă în același timp este întrebarea: care mai rămâne sensul nostru existențial dacă eliminăm sursa motivațională de satisfacții, împliniri sau provocări pe care (încă) ni le mai dă angrenarea socio-profesională? La ce mai e bun omul într-o lume a mașinilor? Sau, la ce mai e bun omul – subiect *par excellence* – într-o lume a mașinilor reci, obiective și totalmente lipsite de empatie sau vreun simț moral? Căci, abia subiectul, omul adică, este în stare să își pună întrebarea etică: „Ce trebuie să fac?” respectiv: „ce trebuie să fac cu mine și cu viața mea?” sau, cu alte cuvinte, „ce sens dau acestei vieți ce mi-a fost făcută cadou și pentru care sunt responsabil?”. Dimpotrivă, obiectul, mașina, calculatorul sau algoritmul său ori inevitabilele aplicații, la fel ca orice cercetare făcută din punct de vedere strict științific (obligatoriu sau măcar, ca în psihologie, forțat, obiectiv), sunt lipsite de factorul subiectiv, ele nu au încorporat un „microchip etic” (acesta ar complica, în mod evident, procesele interne ale mașinii care s-ar vedea încetinite sau chiar handicapate).

Date fiind atari considerații și revenind puțin la cercetările vizate de trendul cognivist-comportamentalist ce se apleacă slugarnic să furnizeze calculatoarelor date frumos coafate pentru eficientizarea algoritmului acestora, vom vedea foarte repede că media calculabilă a oricărui eșantion uman este ceea ce contează și are, de fapt, relevanță. De ce a ajuns omul să pre-gătească, să pre-pare și să pre-digere datele culese din teren? Ne putem pune extrem de acut atare întrebare, căci răspunsul, îngrijorător și greu de consecințe, vine la fel de repede și de ușor: pentru ca algoritmul să le poată descurca mai bine, într-un prim pas, și pentru ca experții să aibă statistici clare și univoce, într-un al doilea pas. Odată ce se nivelează factorul subiectiv – excepția de la normă, individualitatea fiecăruia sau personalitatea particulară a omului, *the outliers*, cum se spune în cercetările vizate –, el poate fi instrumentalizat și transformat în calculabil și cuantificabil pentru a fi introdus ulterior în grile standardizate de evaluare. Excepția și excepționalul – caracteristici eminamente umane, imposibil de standardizat – sunt deranjante din punctul științific de vedere al obiectivității pe care o vrem cu orice preț în lumea mașinilor, și de acolo, înapoi în lumea noastră. Este regretabil că vedem același aspect perpetuat nu numai în universul virtual al calculatoarelor, cercetării științifice avansate, dar chiar și în cel al psihologiei ce se vrea (cu forța și cam „tras de păr”) tot mai științifică și mai obiectivă, crezând că poate atinge acest nivel prin „grefe statistice”. Mania științificității și obiectivității a ajuns chiar și în domeniul educațional unde se evidențiază cu tupeu și

nonșalanță prin augmentarea aberantă a birocratizării (după motto-ul: „mortul se acoperă cu pământ, iar viul cu hârtii” sau „câinele se leagă cu lanțul, iar omul cu semnătura”), prin standardizarea internaționalizată a clasificărilor (universităților pentru început) sau prin examenele grilă ce elimină aprioric factorul subiectiv (și care ne dau bătăi de cap cu rezultatele exprimate prin zecimi și sutimi), pentru a pomeni doar câteva aspecte ce sar în ochi. Și pentru a rămâne tot în domeniu, nu putem să nu amintim aici de școala *on line* promovată cu prilejul pandemiei Covid când ne-am lansat cu toții pe platformele virtuale puse la dispoziție cu suspectă generozitate de internet. Practic, peste noapte, ne-am văzut lipiți de *laptop*-urile noastre, dependenți de timpul acordat de o rețea, de calitatea acesteia și de cât de mult mai putem lucra la impersonalizarea raporturilor virtual-umane.

Dar, la urma urmelor, de ce am vrea această obiectivitate cu atâta pasiune și îndârjire? Mai ales că ea șterge aprioric factorul subiectiv – fundament filo- și ontogenetic al faptului uman, ireductibil din punct de vedere ontologic, determinant însă din perspectivă antropologică – de dragul unei științificități valide poate în domeniul mecanic, energetic sau informatic, dar nu în cel psihologic, paideutic, etic sau antropologic. Din punctul de vedere al algoritmilor cu care lucrează mașinile de calcul, factorul uman dimpreună cu inerenta-i subiectivitate și inevitabila-i abatere „browniană” de la normă, reprezintă doar ilustrarea unui proces eminent entropic, greu de prins sau de încadrat, imposibil de calculat sau de evaluat, ca orice mișcare haotică, după cum se specifică în *Iluzia utilizatorului* (Nørretranders, 2009, pp. 15-33). Am avea cu adevărat nevoie de „demonul lui Maxwell” pentru a alinia datele indivizilor și a-i separa apoi „pe căprării” pentru a face ordine și a pune claritate în haosul continuu mișcător al omului (mai mult sau mai puțin brownian, din punct de vedere statistic). Deși demonul fizicianului britanic este unul ipotetic – nimeni nu poate concepe rapiditatea necesară pentru a separa moleculele „calde” de cele „rece” pentru a crea astfel două incinte cu temperaturi diferite – progresele informaticii ne dau iluzia că într-o bună zi vom avea măcar algoritmi destul de puternici și performanți pentru a ne pune pe fiecare la locul său: cald sau rece, deștept sau prost, alb sau negru sau galben sau roșu sau doar diferit, altfel, excepțional și neobișnuit („*one true statistics*”).

Probabil că de aici vine și motivația subliminală de a crea computere tot mai performante, mai rapide și cu mai mulți giga sau mega sau ce-o mai fi nevoie pentru eficientizarea algoritmilor și aplicațiilor. Computerele contemporane, dimpreună cu „norul” informatic și uluitoarea lor viteză de calcul, prefigurează deja demonul lui Maxwell în stare să separe „moleculele umane” într-unul dintre compartimentele vizate de puterea predictivă a psihologiei sociale. Aceasta, spre deosebire de sociologia tipică a secolului trecut, are puterea de a cuprinde (statistic desigur) omul grupurilor – înscris și afiliat tendințelor sau modelelor ce apar și dispar pentru a

reapărea sub altă formă, prezentată de fiecare ca fiind „noul ...” sau „ultimul ...”. Un mare „pas înainte” în acest sens a fost făcut odată cu pandemia când toată lumea a trecut practic dintr-o dată pe *on line*. Dascăli, elevi și studenți, programe școlare și universitare, suporturi de curs și cursuri sau ore, ședințe de tot felul, ba chiar și conferințe naționale sau internaționale, toate au trecut, parcă firesc, automat și fără prea multe frecuşuri sau probleme, *on line*. Dacă lucrurile ar fi rămas așa doar pentru perioada critică și după aceea ar fi revenit la normal și obișnuit, n-ar fi fost decât o problemă acută și nimic mai mult. Dar, culmea e că ne-am obișnuit cu *on line*-ul care a devenit normal, iar acest normal, anormal și artificial în fapt, a dislocuit și evacuat normalul cel dintâi, cel tradițional statuat de când lumea. În domeniul educației, vom avea de acum încolo „școala *on line*” și „școala *face to face*”; noi și viitorimea nu mai avem „Școala” ca atare, instituție sacrosanctă tradițională, venerată de secole. După ce a trecut surpriza inițială și am digerat șocul noului și neobișnuitului, ne-am obișnuit și cu școala *on line*, ba mai mult, când să se revină, după pandemie, la normal, s-au manifestat rezistențe, întrebări și nemulțumiri – dintre cele mai subiective desigur, dar care toate invocau precedentul: dacă atunci s-a putut, de ce nu se poate (s-ar putea) și acum? De unde se vede, trecând într-un registru mai general și etic-filosofic, că orice aberație sau nebunie exersată mai mult timp, se înscrie, subtil și insidios desigur, în normalul cu care ne obișnuim (mai devreme sau mai târziu – depinde de factorul subiectiv).

Așa, cu prilejul pandemiei și cu ajutorul vitezei de calcul și capacității de stocare informațională, am ajuns în brațele rețelelor de calculatoare (am cerut *router*-e mai performante, „ne-am pus” fibră optică, am trecut la 5G etc.). La întrebarea etică „Ce trebuie să fac?” în fața amenințării pandemice, răspunsul a fost prompt și unanim: „te muți *on line*!”. Cu alte cuvinte, și cu expresii foarte la modă, am înlocuit „*face to face*” cu mai noul și mai proaspătul, mai *millenialul* și mai pandemicul „*on line*”. Cu toții am fost de acord, mai greu sau mai ușor, mai repede sau mai greoi, să ne dăm pe mâinile mașinilor. Dacă în distopia orweliană *Nineteen Eighty-four*, cetățenii erau supravegheați fără voia lor și manipulați fără știrea lor, noi ne-am mutat benevol și nesiliți de nimeni *on line* pentru a ține acolo, de multe ori înregistrate, ședințe, întruniri de lucru, cursuri, ore sau orice altceva ce a necesitat întâlniri interumane. Problema nivelării, a reducerii vârfurilor, respectiv a eliminării extremelor scalei din calculul statistic s-a pus deja în lugubra viziune orweliană ce aducea tot faptul uman la media lui cea mai „curată”, cea mai „lucrabilă”. Ceea ce vedem în cercetări contemporane, de factură psiho-socială și de esență cognitiv-comportamentală, ilustrează o tendință unanimă înspre nivelarea factorului subiectiv care, odată ce este simplificat cu supremă nonșalanță și iresponsabilă desconsiderare, poate fi dat pe seama algoritmilor, chiar și a celor care „ne vor doar binele”. Vizând vechiul „*improvement*” și actualul „*development*” ori „*growth*” ilustrat magistral de graficele

continuu și accentuat crescătoare ale creșterilor capitaliste, avem nevoie de extragerea și adaptarea datelor la instrumentele cu care le prelucrăm, iar acest lucru se face prin obiectivarea și instrumentalizarea eșantioanelor, așa cum specifică și Jason Hickel în a sa *Less is More* (Hickel, 2020, p. 67). Așa cum se spune în cercetarea intitulată „*Feature engineering for digital well-being data predictive analysis*” (Rad & all, 2023) factorul subiectiv, ne-obiectivabil *par excellence*, este considerat un simplu *outlier*, respectiv o chestiune cu care algoritmul și cel din spatele lui (cel/cea care culege, aranjează, structurează, prelucrează și sortează datele pentru algoritm, respectiv cel/cea care transformă *brutto*-ul uman, mult prea-uman, cules din teren, în „semi-preparatele” digitale pe care le poate digera și asimila calculatorul) nu au ce face; ba din contră, îi încurcă și le dă peste cap toată statistica pe care ne-o dorim cât mai cuprinzătoare, univocă și mai epurată de aberațiile individualiste.

3. Omul și dezumanizarea lui

*Animism had endowed things with souls,
industrialism makes souls into things.*
(Horkheimer & Adorno, 1947)

Este de speriat că omul de știință actual, sau universitarul cu doctorate, face eforturi serioase și susținute pentru a se pune în slujba mașinii; putem urmări acest *trend* în fel de fel de cercetări cu alură (pseudo)academică care ilustrează cum oameni cu carte și diplome doctorale se dau peste cap să rotunjească, să niveleze, să standardizeze sau să aproximeze date culese de la semenii lor pentru a hrăni apetitul incomensurabil al mașinilor de calcul care, mai apoi, ne vor ajuta să trecem peste tot felul de neajunsuri ale naturii noastre umane (deseori mult prea umane pentru algoritm și statistica pe care el o poate furniza). Culmea e că astfel de cercetări sunt chiar finanțate – dată fiind respectabilitatea lor științifică, onorabilitatea lor academică sau atractivitatea lor în *trend*-urile actuale – fără a se ține seama de nici un fel de considerente etice. Deși se știe bine că mare parte a acestor cercetări și studii nu sunt decât prezentări la conferințe ce trebuie bifate pentru a aduna punctele necesare promovării academice sau articole ce trebuie scrise în reviste de specialitate, acreditate și „*peer review*-iite”, acest lucru nu depotențează în nici un fel gravitatea consecințelor involvate, mai ales dacă ele încap pe mâinile întreprinzătoare ale antreprenorilor zeloși sau a diverșilor dezvoltatori hiperactivi și venali ori a unor corporatiști ce adulmecă încontinuu după posibilitatea vreunui câștig lesnicios sau a unui profit cât mai gras. În acest sens, umanitatea se pare că a evoluat îngrijorător de mult de când am trecut în noul mileniu – s-au atins cote ale dezinhibării morale și a tupeului lipsit de orice considerent etic inimaginabile în urmă cu doar câteva decenii. La acest lucru au contribuit și retragerea politicianilor din atitudinea paternalistă de altădată alături de degringolada axiologică cuplată cu debusolarea și superficializarea

culturală ce a venit prin epoca internetului și a telefoanelor mobile. Toate aceste „dezvoltări” ce își arată din ce în ce mai mult și mai clar partea întunecată, ne pun de multe ori în încurcătură și în derută.

Dar, așa cum specifică și Yuval Harari în *Homo Deus*, trebuie să ne punem întrebări incomode și trebuie să ținem seama de tendințe ce pot fi, la o adică, periculoase pentru întreaga rasă umană (Harari, 2017, p.462). Oamenii alimentează mașina cu o hrană, informatică desigur, potrivită, ușor de digerat și de prelucrat pentru a obține rezultate ce țin în ultimă instanță de psihologia socială, cea care studiază atitudinile și conduitele grupale, respectiv comportamentul de natură colectivă care nu are neapărat nevoie de repere etice. Din acest punct de vedere, cercetarea științifică actuală este deosebit de simplistă și mai ales alarmant de unilaterală. Dacă ea își pune stindardul progresului, profitului sau „mai binelui” în față, va defila sub acest drapel asemenea mulțimilor din Piața Roșie sau oricare altă piață a vremurilor comuniste revolute. Așa cum subliniază și R. Bregman (Bregman, 2018, p. 15) tot ceea ce se face academic, universitar sau științific este calat pe un singur *target*, axat pe o teleologie univocă ce urmărește țeluri precise, îndeobște eficientizate, care sunt total desprinse de factorul uman și de considerente umaniste (în paranteză fie spus, Uni Dortmund, ce cuprinde, pe lângă cele tehnice și facultăți de arte plastice, de psihologie, de sociologie sau de pedagogie, se cheamă, odată cu trecerea în noul mileniu, „*Technische Universität Dortmund*”, titlatură ce rezumă într-un cuvânt *trend*-ul univoc al epocii contemporane). Lucrurile iau o întorsătură alarmantă poate și pentru că procrastinarea a devenit o „virtute” generală pe care până și economicul ne-o promite cu „mai binele” de mâine ce va înlocui binele de astăzi. În acest sens, chiar dacă acum trebuie să fac o cercetare, să scriu o lucrare, să particip la o conferință fără a face o analiză completă, inclusiv etică, a prezentării mele, mâine, când voi avea mai mult timp ..., așa cum evidențiază și D. Ariely în a sa *The Upside of Irrationality* (Ariely, 2011, p. 15). Parcă am fi cu toții într-un concurs cu noi înșine și cu performanțele noastre, alergăm prin programul zilnic și prin viața noastră cu viteza unui TGV, vizând doar: științificitate, matematizare, tehnologie performantă, statistică, inteligență artificială, bionică și mai presus de toate profit – toate adunate și îngemănate sub aceeași umbrelă a viitorului strălucitor de mâine.

Pentru a atinge înscrierea statistică a devianțelor, se recurge la elucubrații matematice de genul celor învățate la lecțiile de algebră (referitoare la simplificarea ecuațiilor pentru a le da mai mare claritate și simplitate calculabilă). Toată știința omului pare că poate fi pusă în slujba mașinii, ca aceasta să ne servească apoi cu modelizările ei obiective și imparțiale. Unde este individul uman, persoana sau subiectul ce nu se încadrează în grilele de lectură ale mașinii, în media sau în „agregatul” calculabil? Unde își mai are locul sau rostul cel care este dincolo sau dincoace de medie, respectiv de grosul colectiv guvernate de psihologia mulțimilor? Unde mai sunt emoțiile

sau sentimentele noastre, visurile, expectanțele sau speranțele noastre într-o lume care înlocuiește emoțiile cu *emoji* și aprecierea cu *like/tumb up*, așa cum ne atrage, dulce-amar, atenția și M. Harris (Harris, 2018, pp. 83-94). Unde mai este omul – ca absolut irepetabil, singularitate incontestabilă a existenței, apexul evoluției vieții pe pământ? Greu de spus dacă el se vede redus la media eșantionului pentru a încăpea în vreo statistică ce mai devreme sau mai târziu își va descoperi nișa economică sau găsi mult visatul *digital well-being*.

Ni se spune, în astfel de cercetări, ca cele avute în vedere de la începutul articolului (pe care, amintim încă o dată, le luăm doar cu titlu ilustrativ, conștiința fiind de faptul că sunt doar exemplul unui fenomen general, devenit normă a cercetării științifice – bogata bibliografie a articolelor o confirmă din plin), că excepțiile, respectiv marginile clopotului lui Gauss, trebuie șterse, eliminate sau minimizezate pe cât posibil pentru că ele ar falsifica sau denatura obiectivul obiectivității științifico-algoritmice a calculatorului, ajuns singura noastră modalitate de aprehendare și chiar de ameliorare a realității umane problematice. Acest lucru este desigur adevărat din perspectiva restrictivă a psihologiei sociale ce vrea să cuprindă umanul, chiar și cel particular sau individualizat ori personalizat, în atitudinile și conduitele tipizate ale grupului. Abia aici, în cadrul mulțimii și a puterii ei dizolvante, se poate aplica regula numerelor mari, moștenire a sociologiei secolului trecut, ce aproximează, nivelează și elimină capetele de serie în favoarea mediei evidențiată de psihologia colectivă. *Multa, non multum, s-ar zice astăzi vizavi de răstălmăcirea contemporană a clasicului multum non multa sau non multa, sed multum* de altădată. Calculatorul, telefonul racordate în permanență la internet (îndeobște „nelimitat” – în reclamele firmelor) și „știristica” intempestivă ne-au obișnuit mintea și așteptările cu informarea continuă și permanentă. Nu mai e mult și, din perspectiva nenumărabilelor „multa” ale diversității cotidiene, nu vom mai putea concepe ce este și ce vrea să fie „multum” – adică ceva intensiv, adâncit și aprofundat, respectiv aplecarea concentrată pe un subiect. Aruncat în superficialitatea ecranului unui telefon mobil sau a *laptop*-ului, individul uman actual nu mai pricepe că între informație/informare și cunoaștere există cel puțin o diferență semnificativă dacă nu chiar o serioasă falie semantică, iar că, la ora actuală, am ajuns să echivalăm notele informaționale dezlănate și frânturile de date, „proaspete”, dar întotdeauna neprelucrate, uneori cu tot cu greșelile gramaticale datorate vitezei tastării pe telefon, ca ținând de cunoașterea necesară oricărui om ce se vrea „la zi” cu tot ce se petrece în jurul lui și „la curent” cu ce e prin lume.

Pentru a înțelege mai lesne cum s-a ajuns aici, la acest *Grand Canyon* ce brăzdează platoul epistemologic contemporan, ne putem adresa articolului *Critical mass dynamics and nudge theory: implications for change in regards to Digital Well-being* (Kiss & Rad, 2023), care ne vorbește de „*Nudge theory*”. Tot ceea ce altădată, adică în urmă cu vreo

50-60 de ani, a fost pus sub titulatura de „mesaje subliminale” și a fost, după descoperirea efectelor lor pervers-manipulative, interzis (măcar oficial și legislativ) se vede reintrodus, după ce a fost izgonit pe fereastră, pe ușa din față, cu un nou nume de bottez: *nudge theory*, respectiv „teoria ghionturilor” sau îmboldirilor de sorginte (tot) subliminală. Vom accepta desigur și acest nou „anglo-saxonism” alături de toate cele uzuale deja, mai ales că una e să spui *nudge* și alta simțim când auzim de ghiont. Desigur că discuția noastră nu se leagă de articolul în sine sau de științificitatea ori relevanța sa academică. Vrem însă să tragem doar un semnal de alarmă, de pe aceeași poziție etică indicată de la bun început, asupra direcției sau devierilor și „hijack-uirilor” la care poate fi supusă orice intenție, chiar dacă ea este inițial bună, nobilă, altruistă sau dezinteresată. Deși se spune că *nudge*-urile vor fi sau pot fi calate (cu ajutorul algoritmilor desigur) pe problemele persoanei aflate în dificultate și că aceasta, printr-un fel de învățare operantă (*à la Skinner*) dirijată de astă dată de un algoritm descărcat cu o aplicație, nu putem să nu vedem aici decât o bună intenție ce rămâne să plutească în ideal. Așezarea ei în real, respectiv în lumea în care trebuie să trăim, plină de „rechini” antreprenoriali și de „șacali” corporatiști, ticsită cu profitori și farisei, ajutați de politicieni demagogi și ipocriți, împinși din umbră de venalitatea unor lobbști extrem de persuasivi, respectiv așezarea într-o realitate socială unde banul și profitul sunt singurele valori la care ne închinăm cu religiozitate și sinceră reverență, ar trece inevitabil printr-o răstălmăcire sordidă exploatabilă comercial.

Cunoscând lumea din jurul nostru, nu putem rămâne cantonați la a dori doar realizarea și împlinirea bunelor noastre intenții (oricât de nobil-altruiste ar fi acestea), fără a ține cont de ce se poate face cu ele, în piața actuală a neoliberalismului globalizat, odată ce încap pe mâna celor care nu văd decât un singur lucru: profitul și/sau bonusul cel gras venit la încheierea anului. Așa cum printr-un *nudge* individul poate fi influențat înspre bine (de exemplu, să se hrănească sănătos), tot așa poate fi îmboldit să caute alimentele sănătoase (sugerate prin *nudge*) doar la magazinele specializate ale celui care sponsorizează cercetarea sau studiul, punerea la punct a algoritmilor, culegerea, prelucrarea și implementarea datelor etc. Similaritatea cu ideea mesajelor subliminale este evidențiată prin afirmația din articol că un *nudge* bine pus la punct este atât de subtil încât nici nu este observat de persoană – aceasta crede că alegerea respectivă a fost deliberată și făcută de ea însăși (Kiss & Rad, 2023, *op. cit.* p. 29). Continuarea acestei stupefiante concluzii este dată de o foarte pertinentă observație psihologică: oamenii sunt ființe cvasi-raționale – ceea ce este indubitabil și perfect adevărat - a se vedea în acest sens lucrarea *Adultus Rex*, (Gozo, 2021, pp. 42-60). Acest lucru se întâmplă din mai multe motive, așa cum am evidențiat și în *Despre Noi*, (Gozo, 2018, pp. 101-128), care au toate la bază așezarea noastră „între”, la intersecția unor teritorii existențiale esențialmente diferite. Altădată se spunea că omul este ceva între înger și demon, respectiv între cer și

pământ sau între spirit și materie, mai încoace, în epoca noastră impregnată de psihologie și sociologie, omul se vede „răscrăcânat” între conștient și inconștient, între sistemul emoțional și cel intelectual, între „a avea” și „a fi” sau, așa cum se amintește în articol, între sistemul 1, rapid, eficient și superficial, și sistemul 2, mai lent, greoi și de factură introvertă. Indiferent ce teorie psihologică, viziune sociologică sau concepție filosofic-antropologică am adopta, pare a fi cert un singur lucru: omul este un fel de ființă colportată, un *mixtum compositum* dacă vrem, un eteroclit ce are probleme cu adunarea, coordonarea și unificarea părților componente. Așa cum ne arată studiul lui D. Kahneman (Kahneman, 2012, pp. 21-38), cele două sisteme inerente ființei umane lucrează diferit (viteze, focusări, profunzime etc.), iar acest lucru indică, și el, binaritatea sau polaritatea noastră intrinsecă.

4. Concluzie

Acesta este marele risc pentru fiecare dintre noi, odată ce ne vedem aruncați în vârtoarea existenței contemporane, considerată dinspre tendința ei persuasivă și manipulativă de direcție inevitabil mercantilă. Falia existentă în chiar miezul intim al psihologiei noastre nu permite unificarea și aducerea sub aceeași conducere centrală a întregii ființe – decât cu foarte mari eforturi și investiții ale gândirii și judecății, așa cum evidențiază și M. Bowen în a sa *Teorie a diferențierii de sine* (Bowen, 2004). Noi suntem fărâmițați, construiți pe bucățele care se dezvoltă autonom asemenea unei colecții de Euri aparte și mai mult sau mai puțin independente ce seamănă izbitor cu personalitățile multiple prezentate (caricatural, dar ilustrativ) în psiho thriller-ele americane. Omul din popor ar spune, agrest, dar la obiect, că „nu știe stânga ce face dreapta” și ar fi, cu această adâncă idee de-a gata, pe aceeași linie ca psihologii cognitiști. Dată fiind ideea lui Kahneman, a celor două sisteme de operare – primul rapid și eficient, dar pripit și foarte ușor influențabil, iar cel de al doilea lent, cumpănit și autonom – remarcăm o tendință eminamente contemporană de a da la o parte pe cel de al doilea sistem în favoarea celui dintâi. Este ilustrativ pentru epoca noastră că nu mai avem timp, lipsa lui a devenit o sintagmă clasică și un pretext „perfect obiectiv” pentru a justifica graba, agitația și supra-investirea antreprenorială care nu se mai poate concentra pe nimic. Parcă am intrat sub imperiul unei neliniști permanente, respectiv o hiperkinezie ce are de întreprins câte ceva în fiecare clipă; pe măsură ce agitația, graba și superficialitatea sistemului 1 sunt supra-investite, se descurajează automat apelul la sistemul 2 – mult prea lent, greoi și cumpănit (pierzător de timp, cu alte cuvinte). Or, toată povestea cu „*nudging*” (elaborată inițial de R. Thaler și C. Sunstein în 2008 în a lor *Nudge, Improving Decisionos about Health, Wealth, and Happiness*) se referă desigur la primul sistem, la cel influențabil și prea rapid pentru a judeca „calitățile” ascunse ori intențiile implicite ale mesajelor, consecințele sau

efectele lor îndepărtate, respectiv acolo unde consumatorul este înșelat și naivitatea lui exploatată la modul ipocrit.

Cât timp omul rămâne cantonat în psihologia personală a sistemului 2, el este mai greu influențabil, dar odată ce se vede atras în cea colectivă – o știm de la G. Le Bon, din a sa *Psychologie des foules* (Le Bon, 1983) – nivelul său mental tinde să scadă pentru a se dizolva în cel al masei de oameni, la care are tendința de a se potrivi și asimila, așa cum evidențiasse și E. Canetti în impresionantul său studiu sociologic *Masse und Macht* (Canetti, 1996). Or, tocmai pe această scădere a nivelului mental pare să mizeze teoria *nudge*-urilor care caută căi și modalități de a intra pe canale subliminale în psihismul uman pentru a-l influența, dirija și manipula. Din acest punct de vedere, așa cum se remarcă și în articolul *Critical mass dynamics and nudge theory* (Kiss & Rad, 2023), necesitatea psihologiei sociale a devenit evidentă și în *nudge theory* pentru că se constată, în fărâmițata noastră postmodernitate, diversificarea accentuată a tendințelor, gusturilor și conduitelor, iar acestea trebuie „prinse” cumva în plasa influențelor subliminale – actualmente *nudge*. În acest sens, psihologia socială oferă o abordare mult mai fină și mai cuprinzătoare în același timp, una ce prinde și poate acomoda un spectru extrem de larg al populației în vârtejul amețitor al ademenirilor economic-consumeriste, produse și oferte, reclame sau promoții, calate și acordate la cele mai diverse sectoare ale socialului considerat în toată fragmentarea sa eteroclită. Odată ce algoritmi au fost puși la punct, perfecțați pentru a (cu)prinde masele umane colaționate pe grupuri de interese, fiecare cetățean se poate aștepta, acolo în bula lui aparte, la oferte calate pe măsura gusturilor și așteptărilor sale (dacă nu personale, măcar personalizate). Oricât de speciale ar fi acestea, ele tot vor fi regăsite, cu ajutorul neprețuit al algoritmilor, la măcar câteva mii sau zeci de mii de indivizi. În acest sens, nu numai statistica și graficele, ci și algoritmi calculabili sau comerțul globalizat se pot folosi de aceeași măsură dată de numerele mari ce pot fi contabilizate cu cea mai mare precizie. Cu cât sunt mai mari, cu atât mai precise și deci mai țintite sunt calculele eficienței, costurilor, beneficiilor sau profiturilor scontate. Tot în acest sens, se vede necesitatea apelului la datele culese și investigate de algoritmi psihologiei sociale. Doar aceasta este în stare să reducă sau să șteargă de tot individualul și factorul personal (deranjante economic pentru că sunt eminate „aberante”) la o psihologie simplificată a grupurilor, mult mai ușor de manipulat, influențat sau *nudge*-uit. Dintr-o astfel de perspectivă, teoria sistemului 1 și 2 vine cu un imens aport calat parcă pe nevoia capitalismului triumfător de mileniu trei. La fel și *nudge theory* care a reușit să tra-ducă și să travestească mult hulita influențare subliminală.

Oricât de tentante ar fi terminologiile „anglo-saxonite”, după care ne putem ascunde, asemenea copiilor când pun degetul mare în fața lor, dacă e să aplicăm o privire etică asupra evoluțiilor contemporane, ne cam ia cu *high anxiety*. Vertijul pe care ni-l dau studiile și cercetările actuale, puse în slujba calculatoarelor și culegerii

datelor, vine de la direcția lor; cu alte cuvinte, avem un teleologic fascinant (măcar în aparență, măcar în stadiile inițiale), lipsit de orice judecată morală în ce privește efectele sale apropiate sau depărtate. Ca oameni adulți însă, nu ne putem lăsa luați pe sus de valul și spuma ultimelor găselnițe tehnologice, în deplina inocență a speranțelor de mai bine. Aruncarea acestora în viitorul apropiat ne neliniștește pentru că de acolo vin amenințările înspre prezentul nostru.

Dacă e să căutăm binele, atunci cred că trebuie să ne uităm mai întâi în imediata noastră apropiere, pentru a vedea care sunt mijloacele disponibile de care ne putem folosi. Viața mulțumitoare, plină de provocări, realizări și satisfacții presupune (re)întoarcerea la noi înșine, la fundamentul nostru psihologic înscris pe o incontornabilă și genuină traiectorie antropologică. Atare reorientare spre origine, spre esența ființei umane, spre nucleul ei forte, se poate dispensa de *nudge*-uri, *digital well-being*, algoritmi sau aplicații ce nu vizează decât arestări în virtual. Omul zilelor noastre trebuie să se intereseze mai mult de real, de natural și de firescul vieții sale dezbatută de imixtiunile media ce-l vor luat ostatic prin intermediul sistemului 1, rapid, negândit, automat și pripit. Din atare perspectivă, intervențiile și interogațiile etice sunt mai necesare ca oricând, cu atât mai mult cu cât ele pot fi realizate doar de pe un punct de vedere *des-prins* și *de-tașat*, respectiv de pe o meta-poziție ce nu se lasă fascinată sau acaparată de „noul” *gadget*, de algoritmul „ultimativ” sau de „descarcă aplicația”. Omul are valoare în sine, aceasta nu poate fi augmentată cu câteva aplicații de pe telefonul mobil, umanul nu poate fi digitalizat pentru a fi „citat” și optimizat de un algoritm, iar antropologicul este mult prea vast și complex pentru a fi îngrămădit într-un microchip. Probabil că trebuie să trecem cu adevărat în adult pentru a lăsa la o parte, ca parte a existenței noastre, fascinația copilărească pentru *gadget*-uri, aplicații și alte algoritmizări mai mult sau mai puțin statistice. Desigur că asemenea optimiste concluzii pot fi abordate prin educație și mai ales prin auto-educație; pentru ca acestea să aibă rezultate și efecte (căci orice învățare presupune schimbări comportamentale) ar trebui să lăsăm la o parte telefoanele (să punem între paranteze pătrate „nomophobia”) și să ne vedem, pur și simplu, de viață.

Referințe:

- Ariely, D. (2011), *The Upside of Irrationality, The Unexpected Benefits of Defying Logic at Works and at Home*, Harper Collins Publishers, New York.
- Bowen, M. (2004), *Family Therapy in Clinical Practise*, A Jason Aronson Book, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Maryland.
- Bregman, R. (2018), *Utopia for Realists, And How We Can Get There, from Dutch by E. Manton*, Bloomsbury Paperback, London.
- Canetti, E. (1996), *Masse und Macht*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Gozo, Z. (2018), *Despre noi, Reflexii, refracții, reflecții actuale*, Editura Paideia, București.

- Gozo, Z. (2021), *Adultus rex, Psihologie și posologie a semi-conștientului*, Editura Universitară, Universul Academic, București.
- Harari, Y.N. (2017), *Homo Deus, A Brief History of Tomorrow*, Vintage, Penguin Random House, London.
- Harris, M. (2018), *Solitude, In Pursuit of a Singular Life in a Crowded World*, Random House Books, London.
- Hickel, J. (2020), *Less in More, How Degrowth Will Save the World*, Penguin Books, London.
- Horckheimer, M. & Adorno, T.W. (1947). *Dialektik der Aufklärung*. Querido Verlag N.V. Amsterdam
- Kahneman, D. (2012), *Thinking, Fast and Slow*, Penguin Books, London.
- Kiss. C. & Rad, D. (2023), *Critical mass dynamics and nudge theory: implications for change in regards to Digital Well-being*, în *Designing for Digital Wellbeing*, Peter Lang, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Berlin.
- Le Bon, G. (1983), *Psychologie des foules*, Quadrige/Press Universitaires de France, Paris.
- Nørretranders, T. (2009), *Iluzia utilizatorului, Despre limitele conștiinței*, trad. L. Staicu, Editura Publica, București.
- Rad, D., Rad, G., Tulceanu, V. (2023), *Feature engineering for digital well-being psychological data predictive analysis*, în *Designing for Digital Wellbeing*, Peter Lang, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Berlin.
- Thaler, R. H., Sunstein, C. R. (2008), *Nudge, Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*, Yale University Press, US.
- Waters, R. (1975), *Welcome To The Machine*, pe albumul *Wish You Were Here*, Produced by Pink Floyd, EMI Records.
- Watson, P. (2016), *The Age of Nothing, How We Have Sought to Live Since the Death of God*, Weidenfeld & Nicolson, A W&N Paperback, London.
- The Truman Show* (1998), Director: Peter Weir, Written: Andrew Niccol, Scott Rudin Productions.
- Nineteen Eighty-Four* (1984), Director: Michael Radford, Virgin Films.